

KÜRESEL SALGIN DÖNEMİNDE İNSAN HAKLARI VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASI

Limitation of Human Rights and Freedoms During the Global Pandemic

Cansın ÖZEL*

Makale Gönderilme Tarihi : 11/02/2021

Kabul Tarihi : 29/03/2021

ÖZ

Temel hak ve özgürlüklerin olağan ve olağanüstü dönemler de dâhil olmak üzere, kısıtlanabildiği bilinmektedir. Ne var ki, temel hak ve özgürlüklere getirilen sınırlandırmaların da çerçevesi kati surette belirlenmiş olup; korunması amaçlanan hukuki değer ile temel hak ve özgürlüklere getirilecek sınırlandırmaların dengede olması önemli ve gereklidir. Literatüre dayalı araştırmalar bağlamında tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri ile yürütülen çalışma ile küresel salgının bilhassa insan hakları bağlamında ortaya çıkan uygulamalarına yönelik ilk etapta hukuki teoriler, Birleşmiş Milletler kriterleri ve Siracusa Prensipleri ele alınmakta; devamında ise küresel salgın kapsamında diğer ülke ve Türkiye uygulamalarına ve ülkelerin salgın kapsamında başvurduğu tedbirlere yer verilmektedir. Çalışma ile küresel salgın gerekçesiyle devletler tarafından uygulanan kısıtlamaların ölçülülük, oranlılık, belirginlik,

ABSTRACT

It is known that fundamental rights and freedoms can be restricted, including in ordinary and extraordinary periods. However, the limits of restrictions on fundamental rights and freedoms are also strictly determined; it is important and necessary to find a balance between the legal interest to be protected and the restrictions to be imposed upon fundamental rights and freedoms. In the context of literature-based research, with the study carried out with historical and descriptive research methods, the legal theories, United Nations criteria and Siracusa Principles are discussed in the first place regarding the applications of the global pandemic, especially in the context of human rights and freedoms; in the context of continued global pandemic within the scope of the applicant's application to other countries and Turkey, and the country is given in the measure. With the study, it is evaluated that the restrictions imposed

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, cansin_ozel@hotmail.com, ORC ID: 0000-0003-0472-229X

insan demokratik toplum düzeninin gerekleri ilkelerine, öz, insan onuru ve yasa kaydı kriterlerine, BM ve Siracusa Prensiplerine tam manasıyla uymadığı değerlendirilmekte, dikkate alınması elzem görülen çözüm önerileri geliştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Küresel Salgın, İnsan Hakları, İnsan Özgürlükleri, Hakların Sınırları, Birleşmiş Milletler, Siracusa Prensipleri.

by states on the grounds of the global pandemic do not fully comply with the principles of proportionality, proportionality, clarity, the requirements of the human democratic society order, essence, human dignity and law registration criteria, the United Nations and Siracusa Principles, and solutions that are deemed essential to be taken into consideration are developed.

Keywords: Covid-19, Global Pandemic, Human Rights, Human Freedoms, Limits Of Rights, United Nations, Siracusa Principles.

GİRİŞ

İnsan hakları, geçmişten günümüze “temel hak ve özgürlükler” bağlamında ortaya çıkmış, ulusal ve uluslararası yasalar çerçevesinde korunma altına alınmış haklara tekabül etmektedir. İnsan haklarının gözetildiği ve insan hakları konusunda vatandaş bilincinin arttığı oranda, ülkelerin gelişmişlik ve refah düzeylerinin de arttığından bahsedilebilecektir. Diğer yandan insan hakları, kişi ve toplulukların menfaatlerinin gerektirdiği ölçüde, yasalar tarafından öngörülen bazı sınırlamalara da konu edilmektedir. Ne var ki, söz konusu bu sınırlandırmaların dahi sınırları bulunmakta; böylelikle, insan haklarının kanun koyucu tarafından “keyfi” olarak sınırlandırılmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Öyle ki, yasa kaydı, oranlılık (ölçülülük) ilkesi (aşırılık yasağı), öz (çekirdek) garantisi, öğeler ve hukuksal sonuçlar bakımından açık ve belirli yasalar (belirginlik ilkesi), insan onuru kriteri, demokratik toplum düzeni gerekleri yasa koyucuların, insan haklarını sınırlandırırken dikkate alması icap eden kriterler olarak karşımıza çıkmaktadır (Gören, 2007: 39-59).

Çalışma içeriğinde, temel hak ve özgürlüklere, belirli koşullarda getirilen sınırların yalnızca ulusal ve uluslararası mevzuat ile değil, BM Kriterleri ve Siracusa Prensipleri bağlamında da tartışılması amaçlanmakta, Türkiye ve diğer ülke uygulamalarına, emsal yargı kararlarına değinilerek sınırlamaların pratik sonuçlarına da yer verilmesi hedeflenmektedir. Literatür taraması yöntemi ile oluşturulan çalışmada, Covid-19 salgınının etkilerinin hâlen dahi devam ettiği dikkate alınarak hem ulusal hem de uluslararası mevzuat ve yargı kararları bağlamında yakın gelecekte de gelişme göstereceğine dikkat çekilmektedir.

1. HAKLARIN VE ÖZGÜRLÜKLERİN SINIRLANDIRILMASINDA GÖZ ÖNÜNDE BULUNDURULMASI GEREKEN KRİTERLER

A. YASA KAYDI

Temel hak ve özgürlüklerin yalnızca kanunla sınırlandırılması gerektiğine ilişkin ilke, Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nden bu yana demokratik hukuk devletleri tarafından gözetilmekte ve benimsenmektedir (Teziç, 1986: 13; Vuraldoğan, 2005: 35).

Devletlerin, insan haklarına yönelik olarak, gereken sınırlandırmaları ancak yasal düzenlemeler vasıtasıyla gerçekleştirebileceklerini ifade etmektedir. Buna göre, insan haklarının sınırlandırılması ancak yasal düzenlemelerle mümkün olmaktadır (Gören, 2007: 39-59). Diğer bir ifade ile bilhassa olağanüstü dönemlerde temel

hak ve özgürlüklere ilişkin getirilen kısıtlamaların mutlaka bir hukuki dayanağının bulunmasına ve bu dayanağın sınırlama yapılmadan önce mevcut hukuk düzeninde yer almasının gerekliliğine dikkat çekilmektedir (Süren, 2019: 22). Keza, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 13. Maddede, temel hak ve özgürlüklerin ancak bir yasa kaydı ile sınırlanabileceği açıkça ifade edilmekte olup; bu yasa kaydının yalnızca şekli olarak yasa olması tek başına yeterli görülmemektedir. Öyle ki; yasa kaydının mutlak surette açık, kesin, somut ve uygulanabilir olması gerekmektedir. Böylelikle, yasayı uygulayacak mercilerin kişisel görüş ve anlayışlarına göre yasayı yorumlaması neticesinde uygulamalarda ortaya çıkabilecek değişiklikler bertaraf edilebilecek ve sınırların sınırı kati surette belirlenebilecektir (Kızılyel, 2014: 115; Uygun, 1992: 92).

B. ORANLILIK (ÖLÇÜLÜLÜK) İLKESİ (AŞIRILIK YASAĞI)

Yasa koyucuların ve idarenin insan hakları ve özgürlüklere ilişkin sınırlandırma yaparken; başka bir alternatiflerinin bulunmaması gerekliliği önem kazanmaktadır. Öyle ki; sınırlandırmak yerine daha hafif tedbirler gerektiren seçeneklerin mevcudiyeti durumunda, insan hakları sınırlandırılmayıp; diğer “uygun” seçeneklerin değerlendirilmesi elzemdir. Diğer yandan, başka bir seçeneğin bulunmadığı hâllerde ise, getirilecek sınırlandırmanın, amaca ulaşma noktasında yalnızca “elverişli” olması değil aynı zamanda amaca ulaşmayı sağlayan en hafif tedbir olması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir deyişle, hak ve özgürlükleri bir terazi gibi düşündüğümüzde, yasa koyucu ve idarenin, bireylerin ve toplulukların selametinin gerektirdiği “ortak amaca” ulaşma noktasında, yalnızca etkili olan tedbiri değil hem etkili hem de seçenekler arasında mevcut bulunan en hafif mahiyetteki sınırlamayı tercih etmesi gerekliliği; hak ve özgürlükler terazisinin ancak bu kavrayışla dengede durmasının mümkün olabileceği aşikârdır. Örneğin; toplum için risk ve tehlike yaratan bir şüphelinin gözaltına alınırken, kolluk kuvvetlerinden kaçtığı esnada, öncelikle uyarılması, uyarıya uymadığı takdirde havaya ateş açılması, araçla kaçtığı hâllerde araç lastiklerine ateş edilmesi ve son olarak şüphelinin yalnızca durdurulmasını sağlamak maksadı ile (hayati organlarını hedef almayan) yerlerine ateş edilmesi icap etmektedir. Bu örnek özelinde de anlaşılabilirliği üzere, kolluk kuvvetleri tarafından önce, şüphelinin kaçma girişimini bertaraf edecek en hafif tedbirlere başvurulmuş; ancak yeterli olmadığı kanısıyla, kademe kademe tedbirlerin oranı artırılmış ve netice itibarıyla, şüphelinin yaşama hakkına zarar vermeyen ama aynı zamanda da kaçma riskini bertaraf eden tedbirler uygulanmıştır. Buna karşın, şüphelinin kaçma girişimi esnasında, doğrudan başına hedef alınarak ateş edilmesi ihtimalinde ise, insan haklarının sınırlandırılmasında “ölçülülük” kriterinin göz ardı edilip; kolluk kuvvetlerince

“keyfi” davranıldığı, sonuç itibarıyla de bir insan hakları ihlalinin ortaya çıktığı ifade edilebilmektedir (Gören, 2007: 39-59). Diğer yandan, ölçülülük ilkesinin; elverişlilik, gereklilik ve oranlılık ilkelerini de içerisinde barındırdığından bahsedebilmek pek ala mümkündür. Nitekim elverişlilik ve gereklilik ilkeleri daha çok fiili durumlara ilişkin değerlendirme yapmayı gerektirmekle beraber; oranlılık ilkesinin, fiili duruma uygulanacak hukuki karar ve tedbirlere ilişkin değerlendirilmesinin icap ettiği ifade edilebilmektedir (Metin, 2017: 1-74). Buna ek olarak, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında, 2001 yılında yapılan değişikliklerle birlikte, sınırlamaların sınırı ve çerçevesi belirlenirken, öze dokunma yasağı, ölçülülük ilkesi ve laik cumhuriyetin gereklerine uygunluk şartı, anayasanın 13. maddesinin önceki hâlimden farklı olarak, açıkça ve ilk defa zikredilmektedir (Gözler, 2001: 55-56; Işık, 2019: 19).

C. ÖZ (ÇEKİRDEK) KRİTERİ

Öz kriteri, insan haklarının sınırlandırılmasında, hakkın temel özüne “hiçbir surette dokunulmamasını” gerektiren “mutlak öz” teorisi ve her somut olayın koşullarına uygun bir değerlendirme yapılmasını öngören “nispi öz” teorisi olarak iki türlü sınıflandırılmaktadır. Öyle ki, bir hakkın sınırlandırılmasında, somut olayın koşul ve gerekliliklerine göre hareket edilmesini öngören nispi öz teorisinin, insanın her hâl ve şartta haklarının temel biçimlerinin korunmasını gerekli kılan mutlak öz teorisine nazaran, idare ve yasa koyucuya “nispeten esnek” bir çerçeve belirlediğinden bahsedilebilmektedir. Bu bağlamda, örneğin; somut durumun gerekliliklerine uygun olarak, insanın kendisinin ya da bir başkasının can güvenliğini ihlal etmek üzere olan bir şüphelinin etkisiz hâle getirilmesi, (normal koşullarda insanın yaşama hakkının en temel ve vazgeçilmez hakkı olduğu göz önünde bulundurulduğunda) hukuk sisteminin dahi kabul ettiği bir sınırlandırmaya ve bu sınırlandırma neticesinde ortaya çıkan “cezasızlık hâline” tekabül etmektedir. Öyle ki, Türk Ceza Kanunu uyarınca, yasal savunma hâli düzenlenmiş ve her somut olayın şartlarına uygun olarak değerlendirilmek üzere, bir kişinin kendisine ya da bir başkasına yöneltilen saldırıyı bertaraf etmek amacıyla, (başkaca bir tedbirin saldırıyı bertaraf etme ihtimali mevcut bulunmadığında) şüphelinin yaşama hakkına veya vücut dokunulmazlığına yönelik saldırıları “yasal savunma” hâli olarak kabul etmekte ve kendinin ya da bir başkasının can güvenliğini korumak için, şüphelinin yaşama hakkına son veren kişinin “cezalandırılmayacağını” düzenlemektedir. Buna karşın; aynı kanun nezdinde, kendi ya da başkasının yaşamını kurtarma amacına yönelik olarak, kişilerin şüpheliyi “öldürmeden” etkisiz hâle getirmesinin imkânları mevcut ise, işte o zaman yetki ve sınırın aşıldığına kanaat getirilebilecektir. Bu bağlamda, bir hakkın

sınırlandırılmasının, o hakkın özüne zarar verip vermediğine yönelik yapılacak incelemede göz önünde bulundurulması gereken kıstaslara yönelik Türkiye Cumhuriyet Anayasa Mahkemesi:

“Bir hak ve hürriyetin gayesine uygun şekilde kullanılmasını son derece zorlaştıran veya onu kullanılamaz duruma düşüren kayıtlara tâbi tutulması hâlinde” o hak ve özgürlüğün çekirdeğine (özüne) dokunulduğunun kabul edilmesinin gerekeceğine hükmetmiştir (Gören, 2007: 39-59). Diğer yandan, bir hakkın özüne dokunulması durumunun, ayrıca demokratik toplum düzeninin gerekleri ve ölçülülük ilkelerinin ihlalini de beraberinde getireceği vurgulanmaktadır (Metin, 2017: 1-74). Buna ek olarak, “hakkın özü” olarak da ifade edilen öz (çekirdek) kriterinin, 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasındaki 2001 değişikliğine kadar, “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kavramıyla ifade edildiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Anayasa Mahkemesi, vermiş olduğu kararlarda göz önünde bulundurduğu kriterlerden biri olarak “öz” ölçütünü zikretmeye her daim devam etmiş; bu bağlamda, ancak “hakkın hâlen kullanılabilir durumda olması” şartını sağlamakla temel hak ve özgürlüklere kısıtlama getirilebileceğinin önemle altını çizmiştir (Aliefendioğlu, 2001: 141-176; Kılıç, 2012: 79).

D. BELİRGİNLİK İLKESİ

Bir hakkın sınırlandırılması, kanun koyucunun bu sınırlandırmaya ilişkin hâl ve şartları yalnızca hukuki düzenlemeler nezdinde gerçekleştirmesi ile mümkün olmayıp; ayrıca, yapılan düzenlemelerin belirgin ve somut olması gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Aksi ihtimalde, yasal olarak öngörülmekle birlikte, sınırlandırmanın sınırlarının belirgin olmadığı düzenlemelerin, idarelerin keyfi ve esnek uygulamalarına sebebiyet verebilmesi, ölçülülük ilkesini zedelemesi kaçınılmaz olacaktır (Gören, 2007: 39-59). Diğer bir ifadeyle, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının ne ölçüde, hangi çerçevede yapılabileceğini ortaya koyan yasaların mevcudiyeti tek başına yeterli olmayıp; bu yasa kayıtlarının ayrıca “somut, belirgin ve muğlak ifadelerden arındırılmış” olmasının icap edeceği ifade edilmektedir (Metin, 2017: 1-74). Keza, 1961 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası dönemindeki kararlarında Anayasa Mahkemesi de yasaların açık ve kesin hükümler içermesi gerekliliğini mutlak surette aramaktadır (Tanör, 2000: 147; Topal, 2009: 89). Ne var ki, Milli Güvenlik Konseyi yasalarında ve 1982 Anayasasının hazırlık döneminde yasaların açık ve belirgin olması gerekliliği şartına yönelik verilen tavizlerin etkisi bir takım Anayasa Mahkemesi kararlarında da gözlemlenmektedir (Topal, 2009: 90-91). Öte yandan, yalnızca ülkemizde değil, Almanya Anayasa Mahkemesi tarafından da temel hak

ihlallerine ilişkin verilen kararların keyfilik yasağı ile birlikte, belirginlik ilkesi gözetilerek verildiği bilinmektedir (Kılıç, 2012: 123; Sağlam, 2002: 144). Öyle ki; Lerche, eşitlik, belirginlik, elverişlilik ilkeleri ile keyfilik yasağını, aynı bütünün parçaları olarak ifade etmektedir (Atakan, 2006: 89).

E. İNSAN ONURU KRİTERİ

İnsanın temel haklarının özünü tek başına “insan onurunun” oluşturduğundan bahsedilemese de insan onuru kriterinin, hakların özü olarak kabul edildiği ölçüde, insan hakları ihlalinin bertaraf edilebileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, insanın fiziksel ve ruhsal bütünlük ve kimliğinin vahşi, insanlık dışı ve alçaltıcı cezalarla ihlal edilmesi, hukuksal eşitliğinin ağır bir şekilde ihlali, insan onuruna yakışan asgari yaşam koşullarının ihlali, insanın kişisel benliğinin ihlali, kişinin bir işlemin basit bir objesi hâline getirilmesi durumlarında kati surette insan onurunun ihlalin-den bahsetmek mümkündür (Ordu, 2008: 36; Şimşek, 2008: 130). Örneğin; idam cezası uygulamasının, insan hakları savunucuları, hukukçular ve ilgili sivil toplum örgütleri nezdinde “insan hakları ihlalinin devlet eliyle gerçekleştirildiği” dikkate alınarak, hiçbir surette uygulanmaması gerektiği ifade edilmekle birlikte, hâlen dahi bazı ülkelerde uygulandığına tanık olunmaktadır. Bu bağlamda, artık hukuk sisteminin gözetiminde olduğu kabul edilen suçlunun, mümkünse ıslah edilerek topluma kazandırılması, mümkün olmayan durumlarda ise, idam cezası yerine, suçlunun özgürlüklerini kısıtlayıcı uzun süreli cezalarla muhatap edilmesi “insan onurunu” temel alan yaklaşıma uygun mahiyette kabul edilebilecektir. Aynı doğrultuda, hükümlü ya da tutuklunun kaldığı cezaevi koşullarının da insan onuruna uygun olması icap etmektedir (Gören, 2007: 39-59). Sonuç itibarıyla, temel hak ve özgürlüklerin, insan onurunu benimseyen hiçbir bireyin kısıtlanmasını kabul etmeyeceği gruba tekabül ettiği de söylenebilmektedir (Kızılyel, 2014: 14). Diğer yandan, 1982 Anayasası’ndaki 2001 Anayasal değişiklikleri ile temel hak ve özgürlüklerin evrim çizgisi tekrar yukarı yönlü yol kat etmiş, 1971 değişikliği öncesindeki tepe noktasını da geçerek insan onuruna yaraşır bir hâl almıştır. Dolayısıyla temel hak ve özgürlükler açısından söz konusu evrimci çizgi, sürekli dikey yönlü bir çıkış sergilememiş, inişli çıkışlı ama en sonunda insan onuruna yaraşır bir yol kat ettiği görülmüştür (Kılıç, 2012: 138).

F. DEMOKRATİK TOPLUM DÜZENİNİN GEREKLERİ KRİTERİ

İnsan hak ve özgürlükleri demokrasinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekte; demokrasiden kast edilenin çağdaş özgürlükçü Batı demokrasisi olduğuna

ulusal mevzuat ve yargı kararlarında değinilmektedir. Bu bağlamda, insan haklarının özüne dokunan her sınırlandırmanın, demokratik toplum düzenine de zarar vereceği kabul edilmektedir (Gören, 2007: 39-59). Diğer yandan, “demokratik toplum düzeninin gerekleri” kriteri, yalnızca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde zikredilmekle kalmayıp; 1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da açıkça benimsenmiş bir ilkeye tekabül etmektedir (Metin, 2017: 1-74). Buna ek olarak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ilgili maddesi gerekçesinde, “demokratik toplum düzeninin gerekleri” ölçütünün sınırlamanın sınırı olarak öngörüldüğünün belirtilmesi ile yetinilmeyip; ayrıca, “sınırlayıcı tedbirler demokratik rejim anlayışına aykırı olmamalı; genellikle kabul gören demokratik rejim anlayışı ile uzlaşabilir olmalıdır. Getirilen bu kıstas, 1961 Anayasasının kabul ettiği öze dokunmama kıstasından daha belirgin, uygulanması daha kolay olan bir kıstastır. Esasen ulusla arası sözleşme ve bildirimler de bu kıstası kabul etmişlerdir.” denilmektedir (Çolakkol, 2010: 114).

2. COVID-19 TEDBİRLERİNİN İNSAN HAKLARI YÜKÜMLÜLÜKLERİYLE UYUMLULUĞU İÇİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER TARAFINDAN BELİRLENEN 10 TEMEL PRENSİP

Sağlık, yalnızca insan hayatı ile ilişkili bir değerden ibaret değildir. Özellikle bulaşıcı hastalıkların yarattığı küresel tehdit, bir güvenlik meselesi olarak da ele alınmaktadır (Fedai, 2019: 15).

İnsan haklarının temini yalnızca bireyler değil, o bireylerden oluşan toplumların barış ve güvenliğinin temini açısından da önemlidir. Bu bağlamda, uluslararası barış ve güvenliği sağlama sorumluluğunu üstlenen BM, temel görevi olmamasına karşın, öngördüğü koruma mekanizmaları ile uzun vadede etkili olmayı başarmıştır (Çalık, 2016: 69).

BM insan haklarının korunması ve geliştirilmesi için temel sözleşmeler kabul etmiş ve bu sözleşmelerin etkin olarak uygulanıp uygulanmadığının takibi için komiteler kurmuştur. Komiteler izleme görevini bireysel şikâyet, devletlerarası şikâyet, soruşturma, düzenli ziyaret ve rapor yöntemleri aracılığı ile gerçekleştirmektedir (Atak, 2006: 86).

BM Barışçıl Toplantı ve Örgütlenme Özgürlüğü Özel Raportörü, İnsan Hakları Konseyi tarafından belirlenen bu insan hakları temasını incelemek ve raporlamak için atanan bağımsız bir uzman olup BM personeli değildir ve çalışması için ücret

almaz (Ulutaş, 2020: 204). Diğer yandan, süreklilik arz eden insan hakları ihlalleri ve sorunlarına yalnızca dikkat çekmekle yetinmeyen özel raportör, devletlerin uluslararası insan hakları hukukundan doğan yükümlülüklerini iyileştirme görevini, ülkesel ve tematik çalışma alanları aracılığıyla gerçekleştirmektedir (Özçelik, 2019: 79).

BM Barışçıl toplanma ve örgütlenme hakkı Özel Raportörlüğü görevini Nisan 2018 tarihinden bu yana yürüten Clément Nyaletsossi Voule, çeşitli sivil toplum örgütleri temsilcileri ile yaptığı görüşmeler neticesinde, küresel salgını kontrol altına almak amacıyla devletler tarafından uygulanan tedbirlerin, “gereklilik, oranlılık ve yasallık” kriterlerini mutlaka sağlamaları gerektiğine ilişkin yükümlülüklerle dikkat çekmektedir. Bu bağlamda da küresel salgınla mücadele eden tüm devletlerin uygulamaya koydukları tedbirlerin insan haklarını ihlal etmemeleri için BM tarafından belirlenmiş olan 10 temel kriterden bahsetmektedir. Buna göre; “alınacak hukuki tedbirlerin insan haklarını gözetmesi; halk sağlığına ilişkin acil durumların insan hakları ihlalleri için “mazeret” olarak kullanılmaması; demokrasinin süresiz ertelenmemesi; dezavantajlı grupları kapsayan, eşitlikçi politikalar izlenmesi; internet üzerinden toplanma ve örgütlenme hakkının, çalışma yaşamında toplanma ve örgütlenme hakkının, düşünce özgürlüğünün, sivil toplum örgütlerinin politika inşa sürecine katılımının teminat altına alınması; küresel dayanışmanın sağlanması; küresel salgının geleceği ve muhtemel sonuçlarına ilişkin reformların yürütülmesi” küresel salgınla mücadele bağlamında insan hakları ihlalini bertaraf edecek temel kriterler olarak ifade edilmektedir (Voule, 2020).

A. SALGIN KAPSAMINDA ALINACAK TEDBİRLERİN İNSAN HAKLARINI GÖZETMESİ GEREKLİLİĞİ

BM özel raportörü tarafından, bir tedbirin uygulamaya geçirilmesi aşamasında, çeşitli sivil toplum örgütleri temsilcilerinden görüş alınması ve tedbirlerin “gerekli, oranlı ve yasal” olması gerekliliği vurgulanmaktadır. Buna ek olarak, alınacak tedbirlerin ülke içerisinde kullanılan diğer dillere de tercüme edilmesi ve alınan tedbirlere ilişkin bilgilenme hakkının, o ülkenin vatandaşı olsun ya da olmasın, tüm bireylerin erişimine açık olması gerekliliği; bu bağlamda da kişilerin haber almalarına yönelik yayın yapan her türlü basın ve yayın kuruluşunun sansür ve yasaklarla muhatap tutulmaması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Son olarak, alınacak tedbirlere yönelik bireylerin alışma süreçlerinin dikkate alınması ve tedbirlerin uygulanmasına yönelik hukuki denetim mekanizmasının bağımsız mahkemelerce işletilmesinin zaruri bulunduğunu ifade edilmektedir (Voule, 2020). Nitekim alınacak tedbirlerin ve hayata geçirilen uygulamaların “ölçülülük” kriterini sağlaması durumunun, o toplumda ay-

rıca insan hakları, demokrasi, adalet, hukuk devleti gibi kavramların içselleştirilmesi ve gelişmesine de vesile olduğundan bahsedilebilmektedir (Metin, 2017: 1-74).

B. ALINACAK TEDBİRLERİN İNSAN HAKLARI İHLALLERİNE “MAZERET” OLARAK KULLANILMAMASI

Alınacak tedbirlerin ancak “son çare” ise düşünülmesi gerekliliği yanında, küresel salgının etkilerinin ortadan kalktığı dönemde “kendiliğinden” sona ereceğine yönelik yasal hükümlerin tedbire ilişkin mevzuata eklenmesinin icap ettiği; alınacak tedbirlere uyulmama ihtimalinde, uygulanacak cezaların “ölçülü” olmasının gerektiği; son olarak da devletlerin yürütme organlarının “keyfi” davranmalarını bertaraf etmeye yönelik yasal düzenlemelerin ve bu yasal düzenlemelere uyulup uyulmadığı noktasında denetim yapmakla görevli yargı birimlerinin yetkilendirilip, güçlendirilmesinin icap ettiği ifade edilmektedir (Voule, 2020). Bu bağlamda, insan haklarına getirilen kısıtlamaların uygulayıcıları konumunda bulunan kolluk görevlileri ile ilgili yapılan bir çalışmada, polisin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan yetkilere ilişkin mevzuat bilgisinin yeterli seviyede bulunmadığı tespit edilerek; bilhassa kolluk kuvvetleri tarafından gerçekleştirilen “orantısız güç kullanımının”, insan hakları ihlallerine mazeret olarak sunulmasının yaratacağı riskler ortaya konmaktadır (Demir, 2013: 62).

C. DEMOKRASİNİN SÜRESİZ ERTELENMEMESİ

Bilinmesi gerekir ki, bir hakkın veya özgürlüğün sınırlandırılmasında, yalnızca kısıtlamanın sıklığı ve ölçüsü değil, aynı zamanda süresinin de belirlenmesi önem arz etmektedir (Metin, 2017: 1-74). Bu bağlamda, küresel salgının ülkelere olan etkisinin ve bu etkiyi bertaraf etmenin yol ve yöntemlerinin oldukça karmaşık olduğunun kabulü ile birlikte, barışçıl toplanma ve örgütlenme hakkının güvence altına alınıp; seçimlerin zamanında yapılması için gerekli (posta gibi) alternatif ve güvenli oy kullanma yöntemlerinin tartışılmasının icap ettiği ifade edilmektedir. Buna ilaveten, sivil toplum örgütlerinin örgütlenme, barışçıl yollarla toplanma, düşüncelerini özgürce ifade etme ve ülke politikasının inşası sürecine doğrudan katılma haklarını işlevsel kılacak adımların atılmasının gerekliliği ortaya konulmaktadır. Nitekim basın ve yayın kuruluşlarının da sansürlenmeden, yasaklanmadan, haber yapma özgürlüklerinin teminat altına alınması gerekliliği de bilhassa önem kazanmaktadır (Voule, 2020).

D. DEZAVANTAJLI GRUPLARI KAPSAYAN, EŞİTLİKÇİ POLİTİKALARIN İZLENMESİ

Küresel salgınla mücadelede, bilhassa sivil toplumun önemli bir ortak olduğunun kabul edilmesi icap etmektedir. Bu bağlamda, sivil toplum örgütlerinden biri olan derneklerin üye kabulünün küresel salgın süreci gerekçe gösterilerek ertelenmesi doğru bir yaklaşıma tekabül etmeyecektir. Bilakis, sivil toplum örgütlerinin bu süreçte katılımının bizzat devlet eliyle teşvik edilmesi önem arz etmektedir. Diğer yandan, toplumun engelliler, sığınmacılar, çocuklar gibi dezavantajlı gruplarına ve bu gruplara yönelik çalışmalar yürüten sivil toplum örgütlerine de maddi bakımdan destek sağlanması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır (Voule, 2020). Bilhassa sığınmacıların, özellikle de küresel salgının en çok etkilediği ülkelerde buldukları bilinmektedir. Diğer yandan, salgının (diyabet, solunum rahatsızlıkları gibi) kronik hastalığı bulunan kişilerde daha fazla tahribata yol açtığı da yapılan çalışmalar neticesinde ortaya konmuştur. Ne var ki, kampların fiziki şartlarının yetersizliği, yalnızca kalabalık gruplar hâlinde yaşayan mülteciler arasında bulaş riskini artırmakla kalmayıp; kronik rahatsızlıkları bulunan mültecilerin takip ve tedavi edilmesine de engel olmaktadır. Bu bağlamda, ülkelerin hassasiyet göstermelerinin ve gerekli önlemleri bir an önce almalarının zaruri olduğu ifade edilebilmektedir (Samancı, 2020: 6-11).

E. İNTERNET ÜZERİNDEN TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME HAKKININ TEMİNAT ALTINA ALINMASI

İnternet, bireylerin düşüncelerini etkin olarak paylaşabildikleri bir mecra konumundadır. Öyle ki, devletlerin terörizm ve suça engel olma gerekçesiyle siyasi partilere, kitlelerin yürüyüş, gösteri ve protesto hakkına, basın özgürlüğüne kısıtlama getirdiği düşünüldüğünde; internetin dağınık, bağımsız ve yöneticisiz konumu kişilerin fikirlerini serbestçe ifade edebilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, terörizm ve suça engel olunmak amacıyla devletlerin koruma görevini üstlendiği hukuki değer ile ifade özgürlüğü arasındaki dengeyi sağlamak olarak ifade edilebilmektedir. Ne var ki, ifade özgürlüğünün yalnızca yazılı basın değil, başta internet ve sosyal medya olmak üzere her türlü düşünce açıklama şeklini kapsadığı değerlendirilebilmektedir (Bulut, 2018: 72). Nitekim Covid-19 salgınına yönelik olarak tüm dünyanın içinde bulunduğu dönüşüm hâlinin en önemli uzantılarından biri teknoloji alanında vuku bulmuştur. Öyle ki; çevrimdışı toplanma ve örgütlenme hakkından daha fazla çevrimiçi (internet üzerinden) toplanma ve örgütlenme hakkının öne çıktığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, bireyler ve toplulukların, küresel salgının etkisiyle, yüz yüze gerçekleştiremedikleri katılımı, internet vasıtasıyla gerçekleştirmelerine yönelik gerekli altyapı ve erişim

hizmetlerinin devletler eliyle yaygınlaştırılması ve temin edilmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan, bilhassa sivil toplum örgütlerinin internet üzerinden kayıt alabilmesi ve devletlerin politika inşa süreçlerine doğrudan katılabilecekleri çevrimiçi platformlarının oluşturulması önem arz etmektedir (Voule, 2020).

F. ÇALIŞMA YAŞAMINDA TOPLANMA VE ÖRGÜTLENME HAKKININ TEMİNAT ALTINA ALINMASI

İşçilerin örgütlenme hakkının bir tezahürü olarak sendikaya katılma hakları, yine barışçıl toplanma haklarının bir tezahürü olarak ise grev hakları, küresel salgın süreci gerekçe gösterilerek askıya alınmamalıdır. Diğer yandan çalışanların, küresel salgını bertaraf etmeye yönelik gerekli güvenlik ve korunma tedbirlerinin sağlandığı, hijyenik ve mesafeli ortamlarda çalışmalarını talep etmeleri karşısında, işten çıkarılmalarına kati surette engel olunmasının önemi vurgulanmaktadır (Voule, 2020).

G. DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMİNAT ALTINA ALINMASI

Bilinmesi gerekir ki, “Düşünce özgürlüğünün ele alınmasının en önemli nedeni bu özgürlüğün demokrasilerdeki ayrıcalıklı konumundan kaynaklanmaktadır” (Hakyemez, 2002: 18-40). Bu sebeptir ki, insan hakları savunucularının, sivil toplum ve meslek örgütleri temsilcilerinin, gazetecilerin, akademisyenlerin, siyaset ve bilim insanlarının fikirlerini, düşüncelerini özgürce ifade etmesi ve bu beyanların haber verme özgürlüğü ve bilgilenme hakkı kapsamında devletler eliyle sansürlenmesi ve yasaklanmasının önüne geçilmesi elzemdir. Diğer yandan, tüm dünyanın içinde bulunduğu küresel salgın sürecine yönelik bilgi ve deneyimlerin henüz çok yeni olması hasebiyle, çok sayıda bilgi ve söylemin sonradan yanlış olduğunun anlaşılması ihtimaline binaen; “yanlış bilgi veya haber” oldukları gerekçesiyle, haberi yapan kurum, kuruluş ya da kişiler hakkında cezaların uygulanmaması gerekliliği vurgulanmaktadır (Voule, 2020).

H. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN POLİTİKA İNŞA SÜRECİNE KATILIMININ SAĞLANMASI

Sivil toplum örgütlerinin, küresel salgının etkilerini en aza indirmek ve bu amaçla hayata geçirilen tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmediğine ilişkin sivil denetimi temin etmek bakımından hayati organlar olduğundan şüphe yoktur. Bu bağlamda, sivil toplum örgütlerinin çalışmalarına çevrimiçi ortamda herkes tarafından erişimin temin edilmesi, yüz yüze yapılması sakıncalı bulunan hâllerde, video konferans ve çevrimiçi katılıma imkân sağlayan altyapının kurulması önem arz etmektedir. Yine

kamu ve sivil toplum örgütlerinin birlikte çalışmasına ön ayak olabilecek platformların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekliliği karşımıza çıkmaktadır. Nitekim BM Ülke Ekiplerinin bu dönemde çalışmalara dâhil edilmesiyle, küresel salgının insan haklarına ve sivil toplum çalışmalarına olası etkilerinin izlenmesinin, ülkelerin eksikliklerini gidermeleri noktasında geribildirimler almasına olanak sağlayacağı da muhakkaktır (Voule, 2020).

I. KÜRESEL DAYANIŞMANIN TEMİN EDİLMESİ

Küresel salgın kapsamında devletler tarafından alınan çeşitli tedbirlerin, ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirdiği tecrübe edilmektedir. Bu sıkıntılardan, sivil toplum örgütleri ve dolayısıyla toplumdaki dezavantajlı grupların da nasibini aldıklarından şüphe yoktur. Bu sebeple, sivil toplum örgütleri ve haklarını müdafaa ettikleri tüm dezavantajlı gruplara dönük mali destekler için devletlerin önemli kaynaklar ayırması icap etmektedir. Diğer yandan, uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kurum ve kuruluşların, bilhassa gelişmemiş ve mutlak yoksulluk ile mücadele eden ülkelere el uzatması gerekliliğinin mevcudiyetinden kuşku yoktur (Voule, 2020).

İ. KÜRESEL SALGININ GELECEĞİ VE MUHTEMEL SONUÇLARINA İLİŞKİN REFORMLARIN GEREKLİLİĞİ

Dünya üzerindeki birçok ülkede, devletlerin küresel salgın kapsamında almış oldukları tedbir ve sınırlamalara yönelik çok sayıda kitlesel tepki protestoları düzenlenmiştir. Küresel salgının etkileri ve beraberinde getirdiği bulaş riskini bertaraf etme amacına uygun tedbirler alma ve vatandaşlarının taleplerini yerine getirme noktasında siyasi erk “arada kalmış” durumdadır. İşte tam da bu noktada, medyanın, basınının, sivil toplum ve meslek örgütlerinin, üniversitelerin ve insan hakları savunucularının, sivil toplumu temsilen, tedbirlere yönelik politikaların inşası süreçlerine doğrudan katılımlarının güvenceye alınması önem arz etmektedir. Bu bağlamda siyasi erk, sivil toplum talep ve ihtiyaçlarına kulak vermeli ve alacağı tedbirler yanında halkın ihtiyaç ve taleplerini önceleyen reformları da yürürlüğe koymalıdır (Voule, 2020).

3. SİRACUSA İLKELERİ

BM tarafından, 1984 yılında olağanüstü hâl ve diğer durumlarda Medeni Haklar Sözleşmesinin askıya alınma koşullarını düzenleyen “Siracusa İlkeleri” küresel salgın nedeniyle tüm dünyada ortaya çıkan risk ve tehlikelerin bertaraf edilmesi amacıyla devletler tarafından alınacak önlemlerin, hangi kriterlere uygun olarak düzenlenmesi gerektiğini ifade eden mahiyetteki bir diğer kaynağa tekabül etmektedir. Siracusa

Prensiplerine göre, öncelikle ülkelerin tamamının ya da bir bölümünün yaşamını tehlikeye atan kamu acil durumlarının mevcudiyeti, Medeni Haklar Sözleşmesi'nin askıya alınması için gerekli ilk koşulu oluşturmaktadır. Bu bağlamda, ülkenin tamamı ya da bir bölümünde vuku bulan risklerin, kamu sağlığını, kamu huzurunu, kurumların etkin ve sağlıklı işleyişini tehlikeye attığı tüm hâl ve şartlarda, hak ve özgürlüklerin askıya alınması, devletlerin olağanüstü durumu resmî olarak ilan etmesi, tedbirlerin ölçülü ve gerekli olması, tedbirlerin sınırlarının yasalarla düzenlenmesi, tedbirlerin bağımsız yargı kurumlarının denetimine açık bulunması ve son olarak olağanüstü hâli ortaya çıkaran durumun ortadan kalkması itibariyle tedbirlerin kendiliğinden kalkacağına yasal temelde teminat altına alınması gibi kriterleri de beraberinde getirmektedir (Birleşmiş Milletler, 1984).

4. İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİNİ İHLAL EDİP ETMEDİKLERİ BAĞLAMINDA DİĞER DEVLETLER TARAFINDAN ALINAN TEDBİRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Temel hak ve özgürlüklerin korunması ve kullanılmasının önündeki engellerin kaldırılması için kurulan güvence mekanizmaları, bölgeden bölgeye değişkenlik göstermektedir. Tarihsel süreç içinde, temel hak ve özgürlükler kavramsal ve pratik olarak sürekli bir gelişim göstermektedir (Yüksekdağ, 2018: vi).

Bilindiği üzere, küresel salgının ortaya çıkması ve tüm dünyayı kısa sürede etki altına alması üzerinden, 2021 Mart ayı itibariyle, bir yılı aşkın bir süre geçmiştir. Bu bağlamda, devletlerin uygulamaya koydukları çeşitli tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmedikleri noktasında mevcut yargı ve kontrol mekanizmalarının almış olduğu emsal mahiyetteki kararların ortaya çıkması için gerekli sürenin geçmiş olduğundan bahsedilememektedir. Ne var ki, Covid-19 salgınından önce ortaya çıkan ve toplumların sağlığını doğrudan etkileyen bulaşıcı diğer hastalıklara ilişkin alınan bazı tedbirlerin mahkemelerce iptal edilmek suretiyle, ilgili devletler aleyhine tazminata hükmedildiği anlaşılmakta ve Covid-19 salgınına ilişkin alınan tedbirlerin hak ve özgürlükleri ihlal edip etmediklerine yönelik mahkemelerce gerçekleştirilecek araştırmada göz önünde bulundurulacak bir takım kriterlerin değerlendirilmesinde geçmişte alınan emsal kararların dikkate alınacağı varsayılabilir (Kılıç, 2020: 17-55).

A. AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ'NİN ENHORN/İSVEÇ KARARI

Bir İsveç vatandaşı hakkında, kendisinde HIV virüsü bulunduğu tespit edilmesi ve ilgili sağlık kuruluşunun belirlediği muayene randevularına gitmemesi nedeniyle, İsveç idare mahkemesince en fazla altı ay olmak üzere (ancak hastaneden

her seferinde firar etmesi hasebiyle, fiilen bir buçuk yıl uygulandığı da düşünülerek) toplamda yedi yıla tekabül eden hastanede zorunlu izolasyon tedbiri uygulanmıştır. Bunun üzerine İsveçli başvuran, konuyu hak ve özgürlüklerini ihlal ettiği gerekçesiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşımıştır. Mahkemece, HIV virüsü taşıdığı tespit edilen başvurucunun, virüs taşıdığını öğrenmesi itibariyle, ağır ihmalle veya kasıtlı olarak, partnerine haber vermeden yahut korunmasız şekilde cinsel birliktelik yaşadığının tespitine yönelik dosyada herhangi bir delilin mevcut bulunmadığı anlaşılmalı, başvurucu aleyhine uygulanan tedbirin “gerekli ve ölçülü” olmadığına kanaat getirilmiş ve İsveç aleyhine, başvurucu lehine hüküm kurulmuştur (Karakul, 2016: 169-206).

B. ABD’NİN HİCKOX KARARI

ABD’li bir doktorun, Ebola salgınından mustarip olan hastalarını tedavi ettikten sonra ülkesine döndüğü esnada, havaalanında teste tâbi tutulması ve test negatif çıkmasına rağmen, bir hastanenin garajında kurulan bir çadırda, toplamda üç günü bulan süreyle zorla tutulmasına ilişkin konu, başvurucu doktor tarafından ABD yargısına taşınmış ve bundan sonra uygulanacak izolasyon ve diğer ilgili tedbirlerin, ancak hastalığın bulaş riskinin engellenmesi amacı ile sınırlı ve son çare uygulanmasına yönelik yeni kanuni düzenlemelerin hayata geçirilmesi şartını kabul eden idare ile başvuru arasında yargılama aşamasında uzlaşma sağlanmıştır (Kılıç, 2020: 17-55).

C. (TÜRKİYE CUMHURİYETİ) ANAYASA MAHKEMESİ 2014/19081 KARARI

HIV virüsü tespit edilen bir işçinin, bulaş riski taşıdığı gerekçesiyle işyerinden haksız olarak uzaklaştırıldığını, ayrımcı muameleye tâbi tutulduğunu iddia etmesi üzerine, önce İş Mahkemesi ve Yargıtay nezdinde, son olarak ise Anayasa Mahkemesi’ne bireysel başvuru hakkı kullanılmak suretiyle, konu yargıya taşınmıştır. Neticeten, başvurucu işçinin taşıdığı virüsün, diğer çalışanlara bulaşma riskinin bulunmadığına ilişkin sağlık raporlarının ve işçinin çalıştığı işyerinde başka çalışanlar içi tehlike arz etmeyecek pozisyonlarda çalıştırılması gibi alternatif tedbirlerin mevcudiyetinin dikkate alınmaksızın, işçinin çalıştığı işyerinden uzaklaştırılmasının, T.C. Anayasasında teminat altına alınan “eşitlik ilkesi” ve “özel hayatın gizliliğine saygı hakkını” ihlal ettiğine Anayasa Mahkemesince hükmedilmiştir (Kılıç, 2020: 17-55). Bu bağlamda, Ebola ve HIV virüsü gibi bulaş riski bulunan ve kamu sağlığını tehdit eden diğer hastalıkların bertaraf edilmesi amacıyla devletler ve idareler tarafından uygulanan tedbirlerin yerindeliliğinin yargısal denetiminde, göz önünde bulundurulmuş kriterlerin, yakın gelecekte Covid-19 salgınına ortadan kaldırmaya yönelik uygu-

lanan tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmediği noktasında da dikkate alınacağından şüphe bulunmamaktadır.

İnsan hakları uygulamaları ülke bazında değerlendirilecek olursa, Covid-19 salgınının ilk ortaya çıktığı ülke konumunda bulunan Çin’de, kişilerin telefonlarına yüklemekle yükümlü buldukları uygulamalar vasıtasıyla yolculuk yaptıkları bölgelerin izlemeye alındığı ve halka açık mekânlardan hangilerinin güvenli olduğuna yönelik bilgilerin bu uygulama sayesinde vatandaşlara iletiildiği anlaşılmaktadır. Arjantin’de ise, bilhassa sosyal medyada ortaya çıkan bilgi kirliliğini bertaraf etmek ve “yanlış bilgi” yaydıkları tespit olunan kişiler hakkında önlem almak üzere, “siber devriyeler” oluşturulduğundan bahsedilmektedir (Kılıç, 2020: 17-55).

“Yanlış haber ve bilgilerin denetimini” teşvik eden her türlü tedbirin, BM’nin öngördüğü kriterler dikkate alındığında, yerinde olmadığı ifade edilebilecektir. Zira küresel salgının yeni bir salgın olması ve her geçen gün farklı deneyim ve bulguların paylaşılmasının ihtimal dâhilinde olduğu dikkate alındığında; paylaşılan her türlü bilginin “provokasyon” amacıyla sızdırıldığını ileri sürmek ve bundan hareketle, yanlış haber gerekçesiyle, haberi yayınlayanlar aleyhine cezaya hükmetmek hakkaniyetli bir yaklaşım olmayacaktır. Diğer yandan, BM ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından, küresel pandemi sonrası vuku bulan bilgi kirliliğine “infodemi” adı verilmekte; salgın süresince bilhassa bilim insanları ve sağlıkçıların görüş ve tecrübelerine yer verilen gazete ve radyo haberlerine, kitlelerce (diğer sosyal medya araçlarına nazaran) daha çok itimat edildiği anlaşılmaktadır (Önder, 2020).

Avustralya’da, virüs taşıyanların, izole olduğundan emin olmak amacıyla evlere gözetim sistemi kurulması öngörülmüş ve bu tedbire uymayanlara yönelik para cezaları uygulanmaya başlanmıştır. Diğer yandan, Bahreyn’de, izole olması gereken kişilerin, telefonlarına yükledikleri “BeAware” isimli uygulaması ile evlerinden 15 metre uzaklaştırdıklarında, ilgili birimlere uyarı gönderen bir sistem vasıtası ile takip edildikleri anlaşılmaktadır (Kılıç, 2020: 17-55).

Fransa, küresel salgının risklerini bertaraf etmek amacıyla çıkardığı 2020-290 sayılı “Acil Durum Kanunu” ile Başbakanlarının geçici süreyle durumun gerekliliklerine özgü kararname çıkararak önlem almasını yasal zeminde gerçekleştirmiş durumdadır. Federal Almanya’da ise çıkarılan “Federal Devlet Başkanlarının 15 Nisan Kararı” ile küresel salgının bulaş riskini en aza indirmek amacıyla alınan geçmiş tedbirlerin genişletildiği ifade edilebilmektedir. Diğer yandan, Hong Kong’da, karantina sürecinde bulunanların takibini sağlamak amacıyla, elektronik bileklik takma zorunluluğunun getirildiği anlaşılmaktadır (Kılıç, 2020: 17-55).

Macaristan'da “yanlış bilgi” yaydıkları tespit olunanlar hakkında öngörülen hapis cezası, seçimlerin ertelenmesi ve hükümetin olağanüstü hâle ilişkin yetkilerinin “süresiz” uzatılmasını öngören düzenlemelerin tartışma yarattığından bahsedebilmek pek ala mümkün olacaktır (Kılıç, 2020: 17-55). Bu bağlamda, Macaristan'da son zamanlarda çıkarılan ve Başbakan Viktor Orbán'a Parlamento'nun denetimi olmaksızın kararname ile süresiz olarak yönetme yetkisi veren düzenlemelerin endişe verici olduğundan bahsedilmektedir (Spadaro, 2020: 323). Zira BM Kriterleri dikkate alındığında, seçimlerin ertelenmeyip, alternatif seçim yöntemleri vasıtasıyla sürecin yürütülebileceği; diğer yandan, “yanlış haber” yapanların cezalandırılmasına yönelik düzenlemelerin hayata geçirilmeyip, cezalandırılmalarını öngören düzenlemelerin de kaldırılmasının gerektiği; olağanüstü hâle yönelik hükümet yetkilerinin “süresiz” değil; aksine geçici süre ile gerektiği ölçüde uzatılmasının icap edeceği açıkça ifade edilmiş olup; aksi uygulamaların insan haklarını “ihlal” mahiyetinde olduğu kabul edilmektedir.

Hayata geçirdiği tedbirlerle, adından sıkça bahsettiren Hindistan'da ise, telefonlarına yüklenen programla kişilerin konumlarının izlenmesi dışında, bilhassa karantina sürecinde bulunması gerekenlerin her saat başı evlerinden özçekim (selfie) yapıp; ilgili birimlere gönderilmesi talep edilmektedir. Çekilen fotoğrafların gerçek olup olmadığına ilişkin ilgili birimlerce denetim yapıldığının ifade edildiği Hindistan'da ayrıca karantinada bulunması gereken kişilerin, (karantina sürelerini de içerecek şekilde) ellerinin damgalanması yöntemine de başvurulduğu gözlemlenmektedir (Kılıç, 2020: 17-55).

İsrail'de salgına yakalandığı tespit edilen kişilerin, mahkeme kararı olmaksızın, telefonlarının izlenip, takip edilmesini öngören uygulamalara başvurulmaktadır (Kılıç, 2020;17-55). Tüm bu uygulamaların, bilhassa tedbirlerin yasal olma, son çare olma, ölçülü olma, insan onurunu gözetme ve gerekli olma kriterleri de dikkate alındığında, kişisel verilerin korunması, özel hayatın gizliliği gibi hakları ihlal ettiğine yönelik tartışmalar yaratacağından ve uygulamaların yakın gelecekte mahkeme kararlarına konu edileceğinden kuşku yoktur.

İtalya'da hayata geçirilen yasal düzenlemeler vasıtasıyla, izleme ve takip mekanizmasının kurulduğu; bilhassa “riskli” olduğu düşünülen bölgelere ilişkin tedbir alma noktasında hükümetin yetkilendirildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan, İspanya, çıkardığı kararname ile (15 gün gibi) geçici bir süreyle, insanların ancak acil ve temel ihtiyaçlarını temin etmek üzere hareket edebileceğine, hayati faaliyetler dışındaki diğer işlemlerin askıya alınacağına yönelik tedbirleri uygulamaya koymuştur (Kılıç,

2020: 17-55). Ne var ki İtalya, İspanya ve Fransa'daki 2020 yılının mart ayında uygulamaya konulan sokağa çıkma kısıtlamalarının insan hakları ihlali bağlamında önemli bir risk teşkil ettiği de ifade edilebilmektedir (Lebret, 2020: 7).

Sürü bağışıklığı politikasını izleyerek sürece dahil olan Birleşmiş Krallık, vakaların kontrolden çıkması üzerine, salgınla mücadele kapsamında yasal düzenlemeler yapmış ve izleme-takip mekanizmasına ilişkin idari birimleri yetkilendirmiştir. Diğer yandan Amerika Birleşik Devletleri'nde, çeşitli toplantıların ve devlet arşivlerine ulaşma taleplerine yönelik değerlendirme tarihlerinin askıya alınmasına dönük kararlara imza atılmıştır. Buna ilaveten, ABD'nin Alabama eyaleti yönergelerinde yer alan, "ciddi zihinsel engelli, ileri demanslı veya ciddi travmatik beyin hasarı olan kişilerin ventilatör desteği için yetersiz adaylar olabileceği" düzenlemesinin iptali için, (tedavinin Covid-19 hastalığından mustarip herkese uygulanması gerektiği görüşünden hareketle) başvuruda bulunulmuştur (Farina ve Lavazza, 2020: 8). Son olarak ise, Ürdün, Bakanlar Konseyi aracılığı ile gazetelerin basım ve satışını askıya alan düzenlemeler öngörmüştür (Kılıç, 2020: 17-55). Bu hâliyle, ilgili matbaalarda alınacak güvenlik ve hijyen tedbirleri vasıtası ile salgın riskleri bertaraf edilebilecekken, gazetelerin basım ve satışının "tamamen" askıya alınmasına dönük uygulamaların, insanların haber alma hakkını "doğrudan" ihlal ettiği, bu bağlamda da "son çare olma, ölçülü olma ve gerekli olma" kriterlerini sağlamadığı ifade edilebilecektir.

5. KÜRESEL SALGIN KAPSAMINDA TÜRKİYE'DE ALINAN TEDBİRLERİN İNSAN HAK VE ÖZGÜRLÜKLERİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye, ilk vakanın ortaya çıktığı Mart 2020 itibariyle, "Koronavirüs Bilim Kurulu" önderliğinde, düzenli ve sürekli aralıklarla yapılan toplantılar neticesinde, bir dizi önleme başvurmuştur. Bilhassa, 20 yaş altı ve 65 yaş üstü için çeşitli kısıtlamalar, eğitimin çevrimiçi ortamda devamına yönelik kararlar, (salgının kontrol edilemediği dönemlerle sınırlı olarak) hafta sonları sokağa çıkma yasağının uygulanması gibi bir takım tedbirlerin hayata geçirildiği ifade edilebilmektedir. Ne var ki, yapılan düzenlemelerin Kanun Hükmünde Kararnameler ile çıkarılması ile yetinilip; yasal bir zemine kavuşturulmaması, bilhassa BM kriterleri ve Siracusa Prensipleri bağlamında eleştirilmektedir. Diğer yandan, Sağlık Bakanlığı ve Bilim Kurulu tavsiyesi ile hayata geçirilen "Hayat Eve Sığar (HES)" uygulaması ile bilhassa karantina sürecinde bulunanların takip edildiği bir sistem kurulmuştur. Bu sistem ve e-devlet uygulaması vasıtası ile edinilebilecek HES kodları, kişilerin seyahat izinleri için yaptığı başvurularda ya da kamusal mekânlara ilişkin giriş taleplerinde kontrol edilmek suretiyle, karantinada bulunması gereken kimselerin, kamu sağlığını tehdit etmesinin önüne

geçilmesi amaçlanmaktadır. Buna ek olarak, kurulan “filyasyon ekipleri” ile hasta olduğundan şüphelenenlerin buldukları mekânlarda teste tâbi tutularak, pozitif olduğu tespit edilenlere ilaç tedarik edilmesi ve hastanın takibinin filyasyon ekipleri tarafından sistematik olarak izlenmesi yönünde çok sayıda olumlu uygulamaya yer verildiği ifade edilebilir.

Nitekim “Türkiye’de e-devlet altyapısı oluşturma konusunda önemli çalışmalar yapılmıştır. Sağlıkta tüm nüfusun kayıtlı olduğu ve sağlık hizmetleri ile entegre birçok sağlık bilişimi sistemleri (Aile Hekimliği Bilgi Sistemi-AHBS, Halk Sağlığı Yönetim Sistemi-HSYS, Hastane Yönetim Sistemi-HYS, e nabız, İlaç Takip Sistemi-İTS... gibi) mevcuttur. Sağlık Bakanlığı vaka tespit etme sürecini kolaylaştırmak ve vatandaşları ile yakın iş birliği amacıyla pandeminin başından itibaren kişilerin hastalıkla ilgili kendisinden şüphelendiği durumları sorgulayan ve yönlendiren web tabanlı sistemler ve doğrudan ulaşabileceği dijital danışma hatları (184, 155, 154) oluşturmuştur. Vaka algoritmalarına uyan ve pozitif olarak tespit edilen ve bu vakalarla yakın temaslı olanların kaydedildiği, aile hekimleri ve toplum sağlığı hekimleri tarafından takip edildiği ve izlendiği elektronik sistemlerde geliştirilmiştir. Türkiye’de Covid-19 tanı, tespit ve tedavi hizmetlerinin tamamı ücretsiz olarak sunulmaktadır” (Özlü, 2020: 468-481). Diğer yandan, küresel salgının etkilerinin yalnızca kamu sağlığı ile sınırlı olmayıp; ülkelerin ekonomik, eğitim, teknolojik, siyasi, sosyal ve kültürel tüm alanlarına sirayet ettiği bilinmektedir. Öyle ki, toplumun dezavantajlı olduğu düşünülen ya da kendine özgü ihtiyaçları bulunduğu kabul edilen gruplarında zaten hâlihazırda mevcut olan sosyal eşitsizliklerin, küresel salgın hasebiyle arttığı ve diğer tüm alanlara da domino etkisi ile sirayet ettiği ifade edilebilecektir (Bozkurt, 2020: 112-142). Bu bağlamda; “Büyük riskleriyle gelen Covid-19 salgını sonrasında üç temel öngöründen söz edilmektedir. Bunlar, “salgının sadece sağlık sistemini değil, yaşamın bütün boyutlarını etkileyeceği”; “salgın sonrasında hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” ve “yeni normallerle yaşamaya devam edileceği” öngörüleridir. Bu öngörülerin getireceği yeni arayışlarla birlikte birçok hususun sorgulanması ve sorgulamalar sonucunda da birçok şeyin değişime uğrayacağı aşikârdır” (Karakaş, 2020: 541-573). Bu bağlamda, seyahat kısıtlaması, karantina ve izolasyon uygulamaları, sokağa çıkma kısıtlamaları, belirli işyerlerinin açık olduğu saatlerin sınırlandırılması, restoran ve kafelerin kapatılması gibi bir takım uygulamaların, bu işyerlerinde çalışan personeli, işyeri sahipleri veya işverenleri, eğitimin çevrimiçi yapılması hasebiyle öğrencileri başta olmak üzere çok sayıda grubu mağdur ettiğinden bahsedilebilmektedir. Diğer yandan, fiziki imkânların yetersiz olduğu konutlarda, bilhassa da kalabalık ailelerde, evde kalma süresinin artması, kişilerin stres ve kaygı düzeyinin de

artmasına sebebiyet vermekte; aile içinde yaşanan anlaşmazlıkların, şiddet ve hatta istismar olaylarının ortaya çıkması da kaçınılmaz olmaktadır (Karataş, 2020: 3-17). Buna ilaveten, küresel salgının yıkıcı etkilerine en çok düşük sosyoekonomik statüye sahip kimselerin maruz kaldığı; bu durumun da barınma, sağlık, beslenme, ulaşım ve eğitim imkânlarına ulaşamamaları hasebiyle ortaya çıktığı ifade edilebilmektedir (Özkoçak vd., 2020: 1184-1195).

Nitekim seyahat özgürlüğüne getirilen kısıtlamaların akabinde, bilhassa Afrika ülkelerinde mevcut olan siyasi belirsizliklerin de etkisiyle, yapılan tıbbi ve gıda yardımlarının kesintiye uğraması tehlikesi açığa çıkmaktadır. Diğer yandan, Bangladeş'te bir ay süreyle internet erişimine engel olunması hasebiyle, insanların haber alma haklarının ihlal edildiği anlaşılmaktadır. Yine aynı ülkede destek ve yardımların askıya alınması sebebiyle, sınırların kapatıldığı, netice itibariyle de mültecilerin ülkelerine dönmeleri hususunda sorunlar yaşadığı aktarılmaktadır (Üstün vd., 2020: 142-153). Bu bağlamda, ülkemiz de dâhil olmak üzere birçok ülkede, yeni teşvik ve destekler vasıtası ile bilhassa dezavantajlı konumda bulunan grupların daha fazla mağdur olmasının önüne geçilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde de, ihtiyaç sahiplerine nakdi destek verilmesi, ("Biz Bize Yeteriz Türkiye" adında) millî bir kampanya başlatılması, vergi ve prim ödemelerinin süreli olarak ertelenmesi, kredi desteklerinin sağlanması, işten çıkarmaları önlemek amacı ile kısa çalışma ödeneğinin uygulamaya konması, kısa çalışma ödeneği kapsamında işlerini azaltan veya durduran işyerlerinin personeline üç aya kadar maaş ödenmesi, ahlak ve iyi niyet kurallarına aykırılık hâli istisna olmak üzere, işçinin iş akdinin feshedilmesinin yasaklanması gibi çeşitli kararlara imza atılmıştır (Kılıç, 2020: 17-55). Diğer yandan, cezaevlerinde kalan tutuklu ya da mahkûmlardan uygun görülenlerin (kapalı ortamlarda salgının bulaş riskinin artacağı ihtimali göz önünde bulundurularak) küresel salgın süreci ile sınırlı olmak şartıyla, diğer alternatif tedbirlerle gözetim altında bulundurulmalarına yönelik politikalar geliştirilebilmektedir. Keza, salgın koşulları hasebiyle, hapisane ziyaretleri ve denetimleri kısıtlanan tutuklu ya da mahkûmların, (zaten hâlihazırda kapalı ortamda kalmaları sebebiyle, içinde buldukları psikolojinin de oldukça müsait olduğu hesaba katıldığında) cezaevlerinde huzursuzluk ve isyan çıkardıkları vakalarda artış gözlemlendiği ifade edilebilecektir (Afacan vd., 2020: 1-14). Buna ilaveten, ülke uygulamalarının sığınmacılarca de anlaşılması için, tedbirlerin ülkede konuşulan tüm dillere tercüme edilerek aktarılmasına, küresel salgından mustarip olan tüm hastaların (ülke vatandaşı olsun ya da olmasın) ücretsiz aşılama, ilaç ve tedavi desteğinden faydalandırılmasına yönelik kararlar alınması,

sürecin bilhassa dezavantajlı grupların daha fazla mağdur edilmesinin engellenmesi noktasında hayati önem taşımaktadır (Kılıç, 2020: 17-55).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tüm dünyanın bir yılı aşkın süredir tecrübe ettiği Covid-19 salgını ile şirket çalışanlarının evden çalışabildiği, öğrencilerin eğitimlerine internet vasıtasıyla devam edebildikleri, insan haklarının, küresel salgının yıkıcı etkilerini minimize etmek amacıyla sınırlandırıldıkları yeni bir dünya düzeni ile karşı karşıya olduğumuz ifade edilebilmektedir. Keza, hem küresel salgının kendisinin, hem de salgına verilen tepkilerin, yalnızca otoriter ülkelerde değil, tüm dünyada insan haklarını test ettiği ifade edilebilmektedir (Spadaro, 2020: 318). Ne var ki, ülkelerin aldıkları tedbirlerin insan haklarını ihlal edip etmedikleri noktasında göz önünde bulundurulması icap eden hukuki teoriler, BM tarafından öngörülen 10 kriter ve Siracusa Prensipleri dikkate alındığında, bir tedbirin ancak “son çare olduğunda, gerekli olduğunda, yasal olduğunda, insan onurunu gözeten mahiyette ve ölçülü olduğunda” insan haklarını ve özgürlüklerini ihlal etmeyeceğinden bahsedilebilecektir. Bu bağlamda, küresel salgın sürecine ilişkin bilgi ve deneyimlerin sürekli olarak güncellenmesi karşısında, “infodemi” adı verilen bilgi kirliliğinin oluşması ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. Öyle ki; sosyal ağlarda paylaşılan ve yanlış bilgi ihtiva eden haberler, kitlelerce doğru olduğuna düşünülerek paylaşılmakta ve netice itibarıyla hızla yayılmaktadır. Bu bağlamda, Dünya Sağlık Örgütü tarafından, infodeminin, en az pandemi kadar zararlı olduğu ifade edilmektedir (Aydın, 2020: 76-90). Diğer yandan, ülkelerdeki mevcut tedbir ve uygulamaları, insan hakları bağlamında değerlendirirken, (küresel salgının yakın tarihte vuku bulduğu da dikkate alınarak) tedbirlerin henüz mahkeme kararlarına konu edilmediği; yakın gelecekte tedbirlere yönelik yargısal denetim süreci neticesinde ortaya çıkan kararların, geçmiş pandemilere yönelik alınan kararlarda göz önünde bulundurulan aynı kriterlerle değerlendirilebileceği tahmin edilmektedir. Bu bakımdan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları kadar, ulusal yargı kararlarının da önem arz ettiğinden şüphe bulunmamaktadır. Nitekim küresel salgının etkilerini en aza indirmek amacıyla alınan önlemlerin, aynı zamanda insan haklarına da “saygılı” olmaları noktasında ileri sürülebilecek bazı tavsiyeler dikkati çekmektedir. Buna göre;

-Alınacak tedbirlerin “kanunlarla” yasal zemine kavuşturulması gerekmektedir. Bu bağlamda kararname ve kanun hükmünde kararnameler ile kısıtlamaların hayata geçirilmesine son verilmelidir.

-Alınacak tedbirlerin, ancak “son çare” oldukları düşünüldüğünde, uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, alınacak tedbire alternatif, daha hafif tedbirler mevzu bahis ise, alternatif tedbirlerin uygulanması ile yetinilmelidir.

-Alınacak tedbirlerin, “ölçülü” ve “amaca uygun” olması gerekmektedir. Bu bakımdan, hükümetlerin kısıtlama ve sınırlandırmaları “mazeret” olarak kullanmayıp, demokratik süreci süresiz olarak askıya alan mahiyetteki uygulamalara son vermeleri icap etmektedir.

-Hayata geçirilecek uygulamaların yalnızca toplumun genelini değil; yaşlılar, çocuklar, engelliler, sığınmacılar, tutuklu ve mahkûmlar gibi dezavantajlı grupları da dikkate alarak tasarlanması ve planlanması gerekmektedir. Bu bağlamda, çevrimiçi eğitime “eşitlik ilkesi” gereğince, her çocuğun ulaşması için gerekli malzemelerin devlet tarafından çocuklara ulaştırılması, uygulamaya konacak tedbirlere ilişkin duyuruların ülkede konuşulan diğer dillere tercüme edilmesi, cezaevlerinde kalan ve koşulları uygun görülen mahkûm ya da tutukluların alternatif tedbirlerle tahliye edilmeleri, ücretsiz aşı, ilaç ve tedavi imkânlarının vatandaşı olsun ya da olmasın, tüm insanların kullanımına sunulması gibi uygulamaların önem arz edeceği düşünülmektedir.

- Küresel salgınla mücadele kapsamında, aktörlerin yalnızca kamusal birimlerden oluşmayıp; çeşitli sivil toplum örgütlerinin ve mesleki örgütlerin temsilcilerinin de politika inşa sürecine doğrudan katılımlarının sağlanması, bu bağlamda sürecin kamu, sivil toplum, mesleki örgütler, üniversiteler, bilim insanları ve insan hakları savunucuları paydaşlığında, ortaklaşa yürütülmesinin icap ettiği düşünülmektedir. Diğer yandan, tüm aktörlerin ve paydaşların düşüncelerini dile getirebildikleri ve süreçte doğrudan katılabildikleri platformların artırılması, “yanlış haber” yaptıkları iddiası ile basın ve medya kuruluşlarının sansürlenmemesi gerekliliği öne çıkmaktadır.

-Alınan kararların çerçevesinin belirlenmiş olması gerekliliği yanında, “geçici” olduğunun da önemle altı çizilmelidir. Bu bakımdan, küresel salgının etkileri azaldığında ya da tamamen bertaraf edildiğinde, devletler tarafından uygulamaya konan önlemlerin de kendiliğinden ortadan kalkacağına yönelik kayıtların, ilgili yasal mevzuata eklenmesinin zaruri olduğu değerlendirilmektedir.

- Son olarak, hükümetler tarafından uygulamaya konu edilen tedbirlerin, insan haklarını ihlal edip etmediklerine ilişkin yapılacak yargısal denetimin, tam bağımsız mahkemeler aracılığıyla yürütülmesini teşvik edecek mekanizma ve politikaların da temin edilmesi gerekliliği aşikârdır.

KAYNAKÇA

- Afacan, E, Avcı, N. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Örneği Üzerinden Salgın Hastalıklara Sosyolojik Bir Bakış. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Covid-19 Özel Sayısı 2*, 1-14.
- Atak, S. (2006). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmelerinde öngörülen denetim yöntemleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(16), 86-99.
- Atakan A. (2006). Temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ve sınırlamanın sınırını oluşturan ölçütler. (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (206854)
- Aydın, A. (2020). Post-Truth Dönemde Sosyal Medyada Dezenformasyon: Covid-19 (Yeni Koronavirüs) Pandemi Süreci. *Asya Studies*, 4 (12), 76-90.
- Bozkurt, A. (2020). Koronavirüs (Covid-19) Pandemi Süreci ve Pandemi Sonrası Dünyada Eğitime Yönelik Değerlendirmeler: Yeni Normal ve Yeni Eğitim Paradigması. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 112-142.
- Bulut, A. (2018). Sosyal medyada hak ve özgürlüklerin kullanımı ve sınırlanması “iletişim hukuku açısından bir inceleme” (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (517299)
- Çalık, T. (2016). Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Sözleşmeleri kapsamında insan haklarının korunması. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 24(1), 69-120.
- Çolakol, H. (2010). 2001 Anayasa değişiklikleri bağlamında 1982 anayasasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (308933)
- Demir, S. (2013). Polisin temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan yetkilerinin kullanılmasında değerlendirme sorunları. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (345649)
- Farina, M.& Lavazza A. (2020). The role of experts in the Covid-19 pandemic and the limits of their epistemic authority in democracy. *Frontiers in Public Health*, Vol 8: 356, 1-11.
- Fedai, R. (2019). Uluslararası örgütlerin müdahale alanı olarak sağlık: yeni bir kavram olarak global health security. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi, Assam Uluslararası Hakemli Dergi 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı*, 15-23.
- Gören, Z., (2007) Temel Hakların Sınırlanması- Sınırlamanın Sınırları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (12) Güz 39-59.
- Hakyemez, Y. (2002). “Temel Hak ve Özgürlüklerde Objektif Sınır Kavramı ve Düşünce Özgürlüğünün Objektif Sınırları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57 (2), 18-40.
- Işık, K. (2019). Türkiye’de olağanüstü hâl dönemlerinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (603888)
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40 (1), 541-573.
- Karakul, S. (2017). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Sağlık Hakkı- II. *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4 (1), 17-58.
- Karataş, Z. (2020). Covid-19 Pandemisinin Toplumsal Etkileri, Değişim ve Güçlenme. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi, Covid-19 Özel Sayısı*, 3-17.
- Kılıç, H. İ. (2012). Temel hak ve özgürlüklerde sınırlamanın sınırı ve hakkın özü. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (323336)

- Kılıç, M. (2020). Pandemi Dönemi İnsan Hakları Siyaseti: Hak ve Özgürlükler Düzeninin Kırılğanlaşan Doğası. *Adalet Dergisi*, (64), 17-55.
- Kızılyel, S. (2014). Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasında kamu güvenliği ölçütü. Doktora tezi, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (339944)
- Lebret, A. (2020). Covid-19 Pandemic and derogation to human rights, *Journal of Law and The Biosciences*, Vol 7: 1, 1-15.
- Metin, Y. (2017). Temel Hakların Sınırlanması Ve Ölçülülük: Ölçülülük İlkesi Evrensel Bir Anayasal İlke Midir?. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7 (1), 1-74.
- Ordu, Ö. (2008). Avrupa insan hakları sözleşmesinde temel hak ve özgürlüklerin sınırlanma nedeni olarak Avrupa kamu düzeni. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (226818)
- Önder, N. (2020). "İnfodemi": Yanlış Bilgi Salgını, 24. Ocak 2021 tarihinde <https://www.marketing-turkiye.com.tr/haberler/infodemi-virus-mu-hizli-bilgi-mi-yanlis/> adresinden alındı.
- Özçelik, F. K. (2019). Birleşmiş Milletlerin özel yöntemleri çerçevesinde özel raportörlük kurumu. *TBB Dergisi*, 143, 79-114.
- Özkoçak, V., Koç, F., & Gültekin, T. (2020). Pandemilere Antropolojik Bakış: Koronavirüs (Covid-19) Örneği. *Electronic Turkish Studies*, 15(2).
- Özlü A, Öztaş D. (2020). Yeni Corona Pandemisi (Covid-19) İle Mücadelede Geçmişten Ders Çıkararak. *Ankara Medikal Journal*, 20(2), 468-481.
- Samancı, M. (2020). Küresel Bir Salgın: Covid-19. *Samsun Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 6-11.
- Siracusa Prensipleri, 24 Ocak 2021 tarihinde <http://hukukcudayanismasi.tk/siracusa-prensipleri-turkce-ceviri/> adresinden alındı.
- Süren, Z. G. (2019). Cumhurbaşkanlığı kararnameleleri ile temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (566526)
- Spadaro, A. (2020). Covid-19: Testing the limits of human rights. *European Journal of Risk Regulation*, Vol 11: 2, 317-325.
- Topal, A. (2009). 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve sınırlamanın sınırını oluşturan anayasal ölçütler. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (249367)
- Ulutaş, A. (2020). Birleşmiş Milletler insan hakları mekanizmaları ve belgeleri perspektifinden düşünce ve ifade özgürlüğü. *Ombudsman Akademik*, 7(13), 193-226.
- Üstün, Ç, Özçiftçi, S. (2020). Covid-19 Pandemisinin Sosyal Yaşam ve Etik Düzlem Üzerine Etkileri: Bir Değerlendirme Çalışması, *Anatolian Clinic the Journal of Medical Sciences, Anatolian Clinic the Journal of Medical Science (Special Issue on Covid -19)*, 142-153.
- Voule, C. (2020). *Covid-19 Tedbirlerinin İnsan Hakları Yükümlülükleriyle Uyumluluğu için 10 Temel Prensiptir*, 24 Ocak 2021 tarihinde https://www.esihaklar.org/wp-content/uploads/2020/05/Covid-19_insan_haklari_10_temel_prensip_v2.pdf adresinden alındı.
- Vuraldoğan, K. (2005). 2001 Anayasa değişikliklerinin ışığında 1982 Anayasasında temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (160121)
- Yüksekdağ, D. (2018). Temel hak ve özgürlüklerin coğrafi sınırlılıkları: türkiye örneği. (Yüksek Lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı. (523664)